

Izvorni znanstveni rad
UDK 94(497.5 Dubrovnik) "1433/1443"
UDK 930.27(497.5 Dubrovnik) "14"
Primljeno: 9.9.2001.

O RANOJ RENESANSI U DUBROVNIKU

ANTE ŠOLJIĆ

SAŽETAK: Osim matica u Italiji i sjeverozapadnoj Europi, renesansa je imala i brojne 'rukavce' i 'pritoke', među kojima Dubrovnik ima dostojno mjesto. Uz osvrt na uvjete koji su poduprli renesansna gibanja, u radu je riječ o osobito intenzivnom desetljeću (1433-1443) prodora renesansnog ozračja u Dubrovnik. Renesansna gibanja mogu se uočiti u nizu međusobno povezanih procesa i događanja na gospodarskom, kulturnom i znanstvenom planu. Uz glavna graditeljska dostignuća te epohe, gradnju novog Kneževa dvora i vodovoda s gradskim česmama u radu je posebno riječ o tragovima koje je u Dubrovniku ostavio začetnik renesansne arheologije i epigrafike Ankonitanac Ciriaco de Pizzecollis. Nakon nalaza Ciriakova rukopisnog izvornika u knjizi Statuta, uspoređuju se i analiziraju natpisi koji su uklesani na Kneževom dvoru i Onofrijevoj česmi, a koji odstupaju od Ciriakova predloška. Tumači se njihov nastanak i smisao, a objašnjavaju se i greške u prijepisu.

U standardnim prikazima renesansne povijesti ne nalazimo Dubrovnik. Ti prikazi redovito se artikuliraju po sljedećoj shemi: prethodnica su humanisti, počevši od Petrarke, zatim slijedi svestrani razvoj Firenze, osobito potaknut dolaskom grčkih sudionika na crkveni sabor 1438. te u još većem broju u vrijeme pada Carigrada u osmanske ruke 1453. To, uz osnivanje Platonske akademije po Cosimu Mediciju, povratak papa u zapušteni Rim i s tim povezano pojačano zanimanje za klasične starine, zaokružuje prvo

Ante Šoljić, arhivist-specijalist Državnog arhiva u Dubrovniku. Adresa: Državni arhiv u Dubrovniku, Sv. Dominika 1, 20000 Dubrovnik.

razvojno razdoblje renesanse.¹ Drugo razdoblje predstavlja širenje renesanse izvan Italije, omogućeno i potaknuto najprije druženjem koncilskih otaca u Konstanzu i Baselu te još više Gutenbergovim izumom tiska. Cjelovitiju, zaokruženu, sliku talijanske renesanse magistralno je dao Jacob Burckhardt.²

Ako se povijest renesanse artikulira samo u dva spomenuta glavna dijela, onaj talijanski i onaj u sjeverozapadnoj Europi, Dubrovnik tu doista ne nalazi mjesto. Je li on, međutim, ostao po strani tih gibanja? Ili je toliko za njima kasnio (kao što ovi prostori u novije vrijeme bitno kasne) da ga nije vrijedno spominjati u tom kontekstu? Posrijedi je, uvjeren sam, ipak nešto treće. Osim renesansne matice, čijem se prikazu posvetio Burckhardt, renesansa je imala i brojne 'rukavce' i 'pritoke', među kojima Dubrovnik ima dostojno mjesto. Istina, renesansa je u Dubrovniku imala nešto drugačije plodove nego u Firenci: ovdje je buđenje i ideološka uporaba antičkih motiva bila kudikamo uočljivija nego razvoj individualnosti (kad je u pitanju individualnost, u Dubrovniku je znakovit otpor individualnom isticanju, što ne znači da se nisu formirale značajne individualnosti koje su se, međutim, obazrivo i bez puno isticanja uklapale u društveno tkivo). Ipak, Dubrovnik nije ostao po strani onovremenih općekulturnih zbivanja nego je više ostao izvan odgovarajuće pozornosti istraživača. Doduše, u posljednjih stotinjak godina Dubrovnik postupno postaje zanimljivijim toposom, ali se istraživanja usredotočuju uglavnom na pojedinačne teme, ponajviše likovne, a time ne dobivamo panoramsku sliku ovog izuzetno dinamičnog razdoblja njegova razvoja.³ K tome pridolazi nužna ulančanost istraživačkih napora sa

¹ Već ranije u Firenci, od 1387. do 1400., kao profesor grčkog jezika djeluje Manuel Chrysoloras, izaslanik cara Manuela II. Paleologa, koji je kod europskih vladara uzalud tražio pomoć protiv Turaka.

² U donekle različitim verzijama to je djelo prevedeno na mnoge jezike. Usp. hrvatski prijevod Milana Preloga: Jacob Burckhardt, *Kultura Renesanse u Italiji*. Zagreb: Matica hrvatska, 1953.

³ Značajne priloge za poznavanje ovog razdoblja od starijih autora dali su Hans Folnesics, Igor Karaman, Milan Prelog i Cvito Fisković. Panoramski prikaz novijih dostignuća dostupan je u opsežnom katalogu izložbe "Zlatno doba Dubrovnika" (*Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI. stoljeće*. Zagreb: MTM, 1987.) te u *Zborniku radova sa simpozija Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća* (ur. Igor Fisković), Zagreb, 1991. Slovenski znanstvenik Stanko Kokole osobito se studiozno posvetio udjelu Ciriaka iz Ancone. Usp. Stanko Kokole, »Ciriaco d'Ancona v Dubrovniku.« *Arheološki vestnik* 41 /Šašlov zbornik/ (1990): 663-697; Stanko Kokole, »Cyracus of Ancona.« *Renaissance Quarterly* 49 (1996): 225-267.

svojim uobičajenim rizicima. Pri tome osobito mislim na nekritično preuzimanje jednom iznesenih mišljenja, što lako odvodi na pogrešne 'rute'. I u likovnoj kulturi, koja je svakako proučena neusporedivo cjelovitije nego ostale kulturne sastavnice, bilo je potrebno ne samo dopunjavati, nego i ispravljati jednom postignute uvide.⁴ Stoga se čini umjesnim, na temelju raspoloživog arhivskog gradiva, upotpuniti mozaik rane renesanse i u ostalim aspektima ranorenesansne kulture u Dubrovniku, uključujući i njezin društveno-gospodarski kontekst. To praktički ponajprije znači osvijetliti desetak osobito dinamičnih godina njegova razvoja, uglavnom četvrto desetljeće petnaestog stoljeća, osobito razdoblje od 1433. do 1443. U to razdoblje, uostalom, pada i naj snažniji prodor renesansnog ozračja u Dubrovnik, poglavito preko Ciriaka iz Ancone. Igor Fisković s pravom kaže da je njegov neposredni dodir s Dubrovnikom "začudo još nedovoljno proučen".⁵ Upravo ta epizoda iziskuje podosta dopuna i ispravaka.

U svjetlu naprijed iznesenih napomena ističem da se u ovom prilogu neću baviti cjelovitom analizom ranorenesansnih sastavnica u kulturnom razvoju Dubrovnika, nego ću, valorizirajući niz raspoloživih arhivskih izvora, unijeti nekoliko potrebnih dopuna i ispravaka u relativno bogatu ali odveć jednostranu sliku tog važnog razdoblja dubrovačke povijesti. Dodatno napominjem da je ovo prilog kulturnoj povijesti Dubrovnika pa su gospodarske teme ovdje dodirnete više usputno i to iz dva razloga: prvo zato jer je trgovina očito bila nužni preduvjet značajnog procvata kulturnog života, i drugo, što je trgovinski rat Dubrovnika s Anconom funkcionalno vezan za jednu od najznačajnijih dionica ovog razvoja, a to su tragovi djelovanja Ankonitanca Ciriaca de Pizzecollisa. On je ostavio možda najambledatičnije tragove ranorenesansnog duha u Dubrovniku, ali nipošto nije bio njegov usamljen ni izoliran lik.

Spomenuto je desetljeće obilježeno procesima koji se odlikuju čvrstom nutarnjom razvojnom logikom. Tu prvenstveno mislim na razvoj trgovine, koji je omogućio napredak i na ostalim područjima. S druge strane, važna su

⁴ To je, u odnosu na brojne istraživače, na primjer Folnesicza, Giuseppa Gelcicha pa i Jorja Tadića, učinio Cvito Fisković u članku: Cvito Fisković, »Petar Martinov iz Milana i pojava renesanse u Dubrovniku.« *Prilozi za povijet umjetnosti u Dalmaciji* 27 (1988): 89-144.

⁵ Usp. Igor Fisković, »Skulptura u urbanističkom usavršavanju renesansnog Dubrovnika.« u: *Reljef renesansnog Dubrovnika*. Dubrovnik: Matica hrvatska, 1993: 120.

i neka zbivanja na razini fakticiteta. Među značajnije događaje svakako spada eksplozija baruta 1435.⁶ nakon koje je vlada bila primorana graditi novi knežev dvor. Odlučeno je, očito, ne tek popraviti i obnoviti bivši dvor nego izgraditi ljepše, planski osmišljeno zdanje po vrsnomu arhitektu Onofriju de la Cavi. Epidemija kuge 1437.⁷, potakla je vladu da dovede nove kancelare te sposobnog graditelja Onofrija iskoristi i za temeljito rješenje opskrbe grada pitkom vodom. Svakako, jedna i druga zbivanja u uzajamnom isprepletanju tvore ranorenesansno ozračje tog desetljeća.

Gospodarski preduvjeti

Poznato je da je Dubrovnik, oslobodivši se mletačkog gospodstva, stekao faktičku suverenost koja je omogućila nov zamah njegovoj trgovini. Venecija ga više nije mogla sputavati kao ranije, pa se Dubrovnik osobito povezuje s Anconom, jadranskom lukom u Papinskoj Državi, a zatim i s drugim lukama pokrajine Marche. Odatle je dubrovačka trgovina krčila put prema središnjim gradovima Italije, osobito prema Firenzi. Time su se stjecala i nova bogatstva i nove ideje. To je, međutim, izazivalo i rivalitet Ancone. Videći kako Dubrovčani, vođeni svojim interesima, sve više zaobilaze njihovu luku, poglavarstvo Ancone je 1426. odbilo produžiti trgovački ugovor s Dubrovnikom, koji je ranije više puta obnavljan. Ancona je insistirala na bitnom noveliranju ugovora. Nakon ponovljenih nastojanja da zadrži ranije povoljne uvjete, Dubrovnik ulazi u dugogodišnji trgovinski rat s Anconom. Kompenzaciju nalazi preusmjerujući glavninu svojih ruta prema talijanskom jugu i područjima pod aragonskim kraljevima,⁸ gdje su sporadično također nailazili na probleme, osobito od gusara, ali su ih aragonski kraljevi uzimali u zaštitu. Upravo trgovačkim vezama s talijanskim jugom imamo zahvaliti i dolazak graditelja Onofrija, kojega je u Napulju i upoznao

⁶ U noći iza blagdana sv. Lovre (10. kolovoza).

⁷ Osim velikog broja vlastele i pučanstva, kuga je pokosila čak trojicu od četvorice notara odnosno kancelara - sva trojica su bila iz Cremona. Kad je prošla epidemija Senat je donio posebne uredbe o registriranju oporuka. O ovoj epidemiji govori i Filip De Diversis u *Opisu Dubrovnika*, pisanom 1440. (IV. dio, 13. poglavlje), o kojem će u ovom članku biti više govora.

⁸ Dubrovčani su već ranije trgovali s nizom gradova na Siciliji. Problemi s Anconom nakon 1426. bili su, međutim, razlogom da se još više orijentiraju prema jugu Italije. Sačuvan je jedan *salvus conductus* Alfonsa V., kralja Aragonije i Sicilije od 6. srpnja 1428., obnovljen 18. siječnja 1430., s nalogom da se Dubrovčanima namire nanesene štete.

trgovac Jakov Kotruljević, otac Benediktov. Ali uza sve pogodnosti u zemljama aragonskih vladara, kroz sve to vrijeme šalju se signali Anconi da je Dubrovnik voljan obnoviti stoljetne prijateljske veze, unosne za obje strane. To će - uz neizbježne ustupke - uspjeti tek 1440. godine.

Dubrovnik se nije zadovoljio grananjem trgovine po talijanskom jugu i aragonskim posjedima. Kad je tijekom općeg crkvenog koncila u Baselu kralj Žigmund sišao u Italiju, posredujući između koncila i pape, Dubrovnik je veoma budno pratio događaje i iskoristio 'konjunkturu'. Iskoristio je, naime, dvije okolnosti koje su mu išle u prilog. U sukobu Žigmunda s Venecijom Dubrovnik je bio njegov jedini saveznik na jadranskoj obali (a zacijelo se nije zaboravljao ni njegov boravak u Dubrovniku tijekom Božića 1396., kada je kralju darovan dio najcjenjenije dubrovačke relikvije, 'Isusove pelenice'). Žigmund je 1432. bio na putu u Rim, pa je Dubrovnik onamo uputio učenoga dominikanca Ivana Gazullia, koji je dobio upute da Žigmunda nagovori na posredovanje kod pape Eugena IV. kako bi se i Dubrovniku kao i Veneciji i Genovi odobrilo trgovanje "s nevjernicima". Kad to nije odmah dalo rezultate, Dubrovnik je iskoristio utjecaj koji je na koncilu imao njegov veliki sin, dominikanski teolog Ivan Stojković, praktički glavni tajnik koncila. Stojković je, uostalom, kao izaslanik pariškog sveučilišta i prenio zahtjev tog vrhunskog teološkog autoriteta papi Martinu V. da sazove novi koncil u skladu sa zaključcima prethodnog, to jest onoga održanog u Konstanzu, kojem je Crkva mogla zahvaliti uspješno okončanje velikog zapadnog raskola, a koji je dekretom *Frequens* obvezao ondje izabranog papu Martina V. na redovito održavanje crkvenih koncila.⁹ Time se koncil afirmirao kao logični arbitar u pitanju vodstva unutar Crkve, prvenstveno u kriznim situacijama. Stojković je tako važio kao jedan od vođa takozvane koncilijarne struje koja je zastupala stav da se i papa mora podložiti odlukama koncila. Dubrovnik je potpomogao Stojkovićev studij, pa je

⁹ Usp. Louis Pastor, *Histoire des papes*. Pariz: Plon, 1925. Da je Stojković igrao jednu od ključnih uloga u pripremi koncila u Baselu vidi se na stranicama 291-293 I. sveska. O djelu Ivana Stojkovića usp. *Misao i djelo Ivana Stojkovića (1390/95-1443)*, (ur. Franjo Šanjek) Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1986. (Riječ je o zborniku radova Međunarodnog simpozija održanog u Dubrovniku 1983.); Serafin Crijević, *Bibliotheca ragusina II*, (ur. Stjepan Krasić), Zagreb: JAZU, 246-273; Bonaventura Duda, *Joannis Stojković de Ragusio, O.P. (+ 1443) Doctrina de cognoscibilitate Ecclesiae*. Roma, 1958. Riječ je o Dudinoj doktorskoj dizertaciji koja osim Stojkovićeve nauka o Crkvi, također sadrži vrijedne podatke o njegovu životu i djelovanju.

tim više mogao računati na njegovu potporu.¹⁰ Senat se, uostalom, i izričito poziva na to da još od njegovih mladih dana prate njegov napredak. U međuvremenu je pariško sveučilište dubrovačkoj vladi priopćilo da je Stojkovića izabralo za izaslanika kod pape, budućeg koncila i rimskog kralja, s kojima ima raspraviti najteža pitanja, ističući ujedno da se taj "slavni grad mora radovati što ima takvog građanina". Sad je, dakle, bio pravi trenutak da Žigmund i Stojković djelom potvrde priznanje dubrovačkih zasluga. Nakon razmjene nekoliko pisama sa svojim kraljem (koji je upravo te godine u Rimu okrunjen i za cara Rimskog Carstva) i sa svojim sugrađaninom Stojkovićem, Dubrovnik postiže svoj veliki cilj: povelju da bude pribrojen malobrojnim kršćanskim državama koje mogu trgovati "s nevjernicima". U ovom kontekstu valja spomenuti da i *tadašnji konciliarizam možemo smatrati jednom od sastavnica humanističko-renesansne svijesti* (iako to ne možemo reći za početnu ideju konciliarizma), koja je s Lorenzom Vallom konačno odbacila mit konstantinske darovnice, na kojoj se zasnivalo često zlorabljeno posezanje papa u svjetovnu sferu, putem teorije o "dva mača", to jest o punini njihove vlasti, kako na vjerskom tako i na političkom području. U Dubrovniku se pomno pratilo i te odnose, pa se tako pismom upućenim Stojkoviću 5. listopada 1433. "bilo od koncila bilo od pape, izabranog ili onoga koji ima biti izabran"¹¹ tražilo spomenutu povlasticu, ali i uvažavanje senatskih prijedloga pri biranju nasljednika preminulim nadbiskupima, opatima i drugim prelatima, umjesto da rimska kurija nameće one koji nisu u skladu s ovdašnjom naravi i običajima.

I poslije ishoda povlastice trgovanja "s nevjernicima" Dubrovnik se

¹⁰ Veliko je vijeće 12. prosinca 1413. odlučilo da se sa 100 perpera (alternativni je prijedlog bio 80 perpera) potpomogne Stojkovićev studij. Zanimljivo je da se on, koji se u povijesti Crkve općenito naziva Johannes de Ragusio, kako je kod redovnika bilo uobičajeno, dakle, bez patronimičkog prezimena, u toj odluci spominje upravo kao "Stoycouich". Stojković se na darežljivosti vlade zahvalio u svom "magistarskom govoru" koji se čuva u sveučilišnoj knjižnici u Baselu. U Baselu se čuva i autograf Stojkovićeve govora *Erit tibi gloria* s oznakom da je pisan u Dubrovniku 1424., kada je Stojković savjetovao dubrovačku vladu da u gradu otvori teološki studij "koji će biti na slavu grada". Senat je, međutim, zazirao od okupljanja stranih studenata, koji bi mogli biti i remetilački faktor, ali i sama Stojkovićeve ideja svjedoči o značajnim obrazovnim standardima i potencijalima dubrovačkih redovničkih zajednica.

¹¹ "a sacro Basiliensi concilio siue a summo pontifice creato uel creando". *Litterae et commissiones Levantis*. sv. 11, f.167v (Državni Arhiv u Dubrovniku: dalje DAD) - računalo se, dakle, da zategnuti odnosi između koncila i pape mogu uroditi čak svrgavanjem pape i izborom novoga.

obraća Stojkoviću da promiče interese njegove trgovine. Čim je koncil poslao Stojkovića da u Carigradu pridobije Grke za sjedinjenje s rimskom Crkvom, Senat započinje prepisku s njime da se kod cara zauzme za povoljniji status dubrovačkih trgovaca u Bizantu.¹² Dana 31. siječnja 1436. u Senatu se spominju pisma primljena od Stojkovića iz Carigrada i ovlašćuju se Knez i Malo Vijeće da na njih odgovore. Stojkovićev stalni kontakt s rodnim Dubrovnikom posvjedočuje i punomoć koju je dobio već u veljači iste godine da u ime nasljednika preuzme bogatu ostavštinu u novcu i robi iza Andrije Nalješkovića, preminulog u Peri.¹³ Naravno da je Stojković ipak više radio na općem interesu svog rodnog grada, nastojeći kod cara ishoditi izjednačenje povlastica dubrovačkih trgovaca s onima koja su uživali trgovci moćnih talijanskih gradova-država. Izjednačiti se s Mlečanima nije bilo moguće, ali je car stavljao u izgled izjednačenje s Kataloncima i Ankonicancima. Stoga, Senat 25. veljače 1437. Stojkovića moli da postigne što bolje uvjete te povlasticu dobije u tri ili četiri primjerka, a troškovi će mu biti nadoknađeni.¹⁴

Koliko se živo u Dubrovniku pratila svekolika Stojkovićeva djelatnost, ne samo ona vezana za interese dubrovačke trgovine, možda najbolje svjedoči napomena Filipa De Diversisa da je on "iz ljubavi prema vjeri puno pretrpio kao izaslanik svete bazelske sinode kod bizantskog cara".¹⁵

Kultura

Usporedo s razvojem trgovine Dubrovnik je nastojao unaprijediti i *kulturne standarde* svojih građana. Stojković nije bio jedini čiji je talent dobio potporu Republike. No, osim stipendiranja studenata na inozemnim sveučilištima, Dubrovnik je htio prije svega unaprijediti školstvo i uopće kulturni

¹² Već 6. listopada 1435. Senat ovlašćuje kneza i Malo vijeće da pišu Stojkoviću "*pro franchiciis obtinendis ab Imperatore Constantinopolitano*". Na ovom mjestu valja ispraviti i grubi previd u inače instruktivnom članku Igora Fiskovića. Vidi: Igor Fisković, »Djelo Filipa De Diversisa kao izvor poznavanju umjetnosti i kulture Dubrovnik.« *Dubrovnik* 1-3 (1987): 232-249. Autoru se, naime, učinilo da De Diversis tvrdi kako je jedan drugi dominikanac, Vlaho - graditelj samostana Sv. Križa u Gružu - a ne Stojković bio poslanik bazelskog koncila u Carigradu.

¹³ *Diversa notariae*. sv. 20, f.157-157v, DAD.

¹⁴ *Litterae et commissiones Levantis*. sv. 12, f. 57v.-58, DAD.

¹⁵ *Situs edificiorum*, IV. dio, 4. poglavlje.

standard u samom gradu. U tu svrhu početkom tridesetih godina 15. st. Senat često traga za vrsnim učiteljima i kancelarima. Neki od njih ostavili su traga kao autentični predstavnici ranorenesansnog humanizma. Podsjetimo barem na trojicu: spomenutog Filipa de Diversisa, ravnatelja škole te kancelare Nikolu de la Ciria i Ivana de Uguçonibus de Arimino. Svaki od njih iskazao je poneku tipično renesansnu značajku.

Nikola De la Ciria je - kako svjedoči de Diversis - zaslužan što je na kneževu dvoru postavljen polukapitel u čast Eskulapu (time i ljekarništvu uopće), sročivši s tim u svezi jedan natpis u stihovima koji je uklesan na ploči ugrađenoj pored polukapitela. Taj je natpis značajan, osim zbog antikizirajuće preokupacije humanističkog autora, i kao svjedočanstvo o razvoju renesansne epigrafike.¹⁶ Zna se da je tu dijakronijski identitet Epidaura i Dubrovnika nekritički protegnut u pretpovijest pretvaranjem Eskulapa u "našijenca", ali se Vlada očito nije usprotivila ni toj nekritičnosti ni poganskoj kontaminaciji natpisa, jer joj je imponirao taj mit, ideološki snažniji od dokumentirane no manje "duboke" povijesti.

Filip De Diversis je za nas kudikamo značajniji, jer je ostavio predragocjeni *Opis Dubrovnika*¹⁷. Taj je spis obilato korišten pod urbanisti-

¹⁶ Začudo, Grga Novak te stihove pripisuje Ciriaku iz Ancone. To iznenađuje tim više što je Novak kao arheolog, a ne samo povjesničar, trebao iskazati dužnu akribiju u svezi s Ciriakom, kojega mnogi smatraju upravo osnivačem moderne arheologije. Znači da mu nije bilo poznato De Diversisovo djelo. Nije mi jasno je li njegov autoritet zaveo Vladimira Bazalu, koji opširno razrađuje Eskulapov mit, ali tekst "epitafa" također pripisuje Ciriaku, ili se pak Novak oslanja na Bazalino mišljenje. U svakom slučaju, ni jedan ni drugi ne navode na čemu temelje pogrešnu tvrdnju da je Ciriak a ne De la Ciria autor predmetnog natpisa. Vjerovati možemo jedino De Diversisu, koji je bio neposredni svjedok nastanku natpisa, a natpis je nastao barem pet godina prije nego što je Ciriak boravio u Dubrovniku i sastavio natpise za knežev dvor i Onofrijevu česmu. Dodatno je za žaliti da se ova "tradicija neutemeljenog autoriteta" nastavlja i najnovijom publikacijom o povijesti dubrovačke medicine. Usp. Ana Borovečki i Slobodan Lang, *Povijesno-medicinski vodič kroz medicinu starog Dubrovnika*. Zagreb: Škola narodnog zdravlja "Andrija Štampar", 2001. Riječ je o dvojezičnom hrvatsko-engleskom izdanju koje vrvi svakojakim netočnostima koje su se mogle lako izbjeći jednostavnim uvidom u relevantnu literaturu i kontaktom s arhivistima dubrovačkog arhiva.

¹⁷ Usp. hrvatski prijevod: Filip de Diversis de Quartigianis. »Opis položaja, zgrada, državnog uređenja i pohvalnih običaja slavnog grada Dubrovnika.«, (preveo s latinskog Ivan Božić), *Dubrovnik* 16/3 (1973): 11-74. Na temelju tog prijevoda objavljen je u Sloveniji čak i njemački prijevod Franca Zakrajšeka (Filip de Diversis, *Die Beschreibung Dubrovniks zur Zeit des XIV Jahrhunderts*. V Slovenskih Goricah: izdal v samozaložbi Zakrajšek Franc Lenart, s.a.). Nažalost, taj je prijevod površno lektoriran, tako da su sva imena ostala u hrvatskom obliku, redovito u kosim padežima ("aus Novog Brda", "aus Korcula kamen", "an die Boka Kotor" i sl.).

čkim vidom. Potrebno je međutim skrenuti pozornost i na njegove druge sadržaje i značajke. Istina je da *Opis Dubrovnika* ne predstavlja osobit mislilački domet, pa kao takav ne spada među značajnija djela u općoj povijesti renesansnog humanizma, ali on ipak svjedoči o tipično humanističkom duhu autora. Možemo to potkrijepiti čitavim nizom značajki. Tipičan je za renesansne humaniste već i cilj koji De Diversis, u posveti Senatu, sebi postavlja: "Na to sam se odlučio ...najviše stoga da bi tvoj grad Dubrovnik, ljubitelj reda i poretka, i inače *veoma slavan u svijetu, ovim mojim istinitim opisom postao hvale vrijedan i za one koji ga nikada nisu vidjeli...*"

Gotovo sve što opisuje u Dubrovniku on označuje "hvale vrijednim". Nadalje, De Diversis već u uvodnom dijelu ponosno ističe da je on "artium doctor et orator eximius" - *učenik Cicerona iz Arpina* - što pokazuje da on, uz povezivanje Dubrovnika s davnim Epidaurum, i svoje osobno obrazovanje iskazuje kao klasično, za razliku od skolastičko-srednjovjekovnog. Isto tako, kad govori o dubrovačkom kleru, letimično govori o nizu humanističkih disciplina ali upravo *retorici* daje osobitu vrijednost. Možda je ipak najizrazitija potvrda renesansno-humanističkog ozračja u tadašnjem Dubrovniku činjenica da je De Diversis, iako svjetovnjak - ali po vlastitu sudu istaknuti humanist-govornik - u dubrovačkoj katedrali, pred knezom, plemstvom i klerom, poslije uvaženog doktora teologije, dominikanca magistra Vlaha, održao govor u tri prevažna momenta: na zadušnici za Žigmunda, prigodom stupanja na prijestolje Alberta Austrijskog te na zadušnici za istoga. Upravo u uvodnom dijelu govora povodom "opijela" za Žigmunda, de Diversis kaže da je ranije više puta govorio u katedrali, ali već dulje nije, jer ne želi govoriti bez važnog povoda. Uostalom, upravo Jacob Burckhardt među karakteristike renesansnog ozračja ubraja i *participiranje pučanstva u koroti vladarskih kuća*, kao i pripuštanje humanista-svjetovnjaka kao govornika u crkvama.

Kako ističe Burckhardt, i *osobita svečanost procesija* jest tipična crta renesansnog razdoblja. Prikazu dubrovačkih procesija De Diversis posvećuje čak dva poglavlja (2. i 3. pogl. IV. dijela). Poslije procesije o blagdanu sv. Vlaha nastavljaju se i svjetovne igre uz glazbu - kombinacija umjetničkog i sportsko-natjecateljskog programa, koji je uključivao i jedno natjecanje ko-

je podsjeća na čuveni 'palio' u Sieni ili sinjsku alku i istarski prstenac.¹⁸

Opis Dubrovnika jasno pokazuje da gradnja obnovljenog kneževa dvora, kao i izgradnja vodovoda, pored važne komunalne funkcije imaju isto tako važnu ideološku i simboličku funkciju. Već je spomenut polukapitel posvećen Eskulapu s očitom svrhom da naglasi drevnost Dubrovnika. Još je snažniji naglasak dat aktualnoj državnoj ideologiji. De Diversis navodi čak tri likovna detalja posvećena temi pravde: na jednom stupu isklesan je prizor Salomonove presude, na drugom mjestu prikazan je knez kako saslušava pritužbe, a na ulazu u Malo Vijeće postavljen je kip Pravde koja drži znakoviti natpis: "*Iussi summa mei sua vos cuicumque tueri*" - također važan detalj za ilustraciju razvoja epigrafike u Dubrovniku. Ovaj je, naime, natpis očito još sasvim gotički, dok je već onaj na Eskulapovu polukapitelu ranorenesansnog tipa, iako još pokazuje primjese starijeg sloga (osobito kod slova Q i G).

De Diversis je, osim pohvala za kulturne inicijative Dubrovnika, s pravom uočio i dalekosežnost uvođenja proizvodnje tekstila preko majstora iz Piacenze, Petra Pantele. To je znatno osnažilo dubrovačko gospodarstvo, osobito zapošljavanje i trgovinu, omogućujući izvoz vlastitih proizvoda. Pantela je u Dubrovniku stekao i bogatstvo i ugled, te mu se 1441. čak povjerava važna misija u Apuliju, gdje je trebao angažirati stotinu vojnika, jer se Dubrovnik već pribojavao turskih osvajačkih pohoda.¹⁹

Johannes de Uguçonibus primljen je za kancelara u kolovozu 1440. Njegov je dolazak za dubrovačku kancelariju značio izraziti korak naprijed: on je, naime, prvi uveo tzv. *Speculum*, knjigu pisanu na pergameni u kojoj su sustavno popisane sve službe Republike i njihovi nositelji, uključujući godinu njihova stupanja u Veliko Vijeće, sve do kraja tekućeg stoljeća. I sam svečani ton, pa i krasan rukopis (nadasve je lijep inicijal 'C') kojim je ovaj kancelar ispisao svoj umni uvodni tekst iskazuju važnost ovog pothvata. Veoma je zanimljivo kako kancelar Ivan vidi značaj spomenute knjige: ona je, po njemu, sadržajno "semicronica". Doista, nemoguće bi bilo rekon-

¹⁸ I glazbi je u ovo vrijeme posvećivana velika pozornost. Čim bi jedan glazbenik otišao iz grada, tražila mu se zamjena. U pismu od 24. rujna 1435., upućenom Andriji Sorkočeviću i Tomi Martoličinu koji su bili u Veneciji, traži se "uno piffaro el qual sapia sonar soprano" umjesto preminulog Frana iz Padove "perche el tenorista abbiamo", ali i "uno trombetta in luogo de Zorzi de Candia" koji je pošao u Veneciju na dva mjeseca ali se nije vratio.

¹⁹ *Litterae et commissiones Levantis*. sv. 13, f. 26-27, (DAD).

struirati biografije i genealogije tolikih pripadnika dubrovačke vlastele da ovaj vrijedni kancelar nije uveo Speculum, koji je onda vođen sve do ukidanja Republike. Lako je uočljivo da je upravo u toj knjizi pod natuknicom "ambasade" na prvomu mjestu upisana misija Marina Rastića u Anconi iz 1440., koja je imala tako značajne rezultate, kako trgovinske tako i kulturne. No, kancelar ovoj knjizi ipak daje službeni naziv *Speculum*, što znači registar, jer joj je namjena bila prvenstveno poslužiti učinkovitijem funkcioniranju državne uprave, a ne tek kao povijesni izvor.

U vrijeme trgovačke ekspanzije unapređenje kancelarije bilo je za Dubrovnik od vitalne važnosti. Naime, dubrovački patricijat nije si mogao priuštiti potpuni politički profesionalizam: vlastela su se morala usporedo baviti trgovačkim i državnim poslovima, a kako je stjecanjem Primorja i Konavala uprava bivala sve složenija, sve je teže bilo prema utvrđenim načelima vršiti izbore za mnogobrojne funkcije. Vijećanja su bivala sve duža i mučnija. Kancelar Ivan je stoga, poslije spomenutog uvoda, abecedno popisao sve casate odnosno vlasteoske kuće kao kriterij za izbor na ključne funkcije ("*per alphabeto de ba, bi, be, bo, bu*" - sic!) iako su ipak Beneše ispravno upisani ispred Binčulića), a zatim također abecedno sve funkcije, ostavljajući za svaku niz praznih pergamentskih folija da bi knjiga mogla služiti za cijelo stoljeće. Povrh toga, na početku svih važnijih natuknica dat je predgovor (*prefatio* - sic!) uz niz odredaba (*ordines*) koje normiraju izbor i vršenje dotične službe. Ovaj je kancelar, možemo reći, dao krupan doprinos da je i Dubrovnik učinio korak naprijed u državnoj organiziranosti. Još jedan element kojemu je i Burckhardt dao osobito mjesto u razvoju renesansne kulture u Italiji: to je "država kao umjetničko djelo".

Godina 1440. osim dolaska kancelara Ivana, za našu je temu prijelomna osobito po obnavljanju prijateljskih odnosa Dubrovnika s Anconom. Velike zasluge za to valja dobrim dijelom pripisati i dvojici umnih ljudi: Marinu Rastiću, dubrovačkom poslaniku u ovoj misiji,²⁰ te Ciriaku de Pizzecollisu, najautoritativnijem predstavniku ankonitanskih sexvira (šesteročlanog po-

²⁰ De Diversis ga uspoređuje s rimskim Lelijem u posmrtnom govoru u počast kralju Žig-mundu, za koji Kokole pogrešno misli da je izgubljen, a po samom pregovaračkom partneru Ciriaku, Marin je *orator egregius*. Farlati Daniele et Jacobo Coleti. *Ecclesiae Ragusinae historia*. Venetiis: apud Sebastianum Coleti, 1800: 161, 162. Uspješno okončanje pregovora s Anconom doista je zahtijevalo veliko umijeće. Gotovo okončane pregovore, koje je u ime Dubrovnika ranije vodio kancelar Paschalis (ili Pasquinus) iz Cremone - jedna od žrtava kuge iz 1437.- Senat nije odobrio, optužujući kancelara da se nije pridržavao uputa koje je dobio.

glavarstva). Kao što je usputno već spomenuto, Ciriaka mnogi nazivaju osnivačem moderne arheologije, a s još više razloga začetnikom *renesansne epigrafike*. Od svoje mladosti on je, usporedo s trgovanjem, tragao za antičkim spomenicima koji su sve ubrzanije propadali, s jedne strane jer su služili umjesto kamenoloma bogatim skorojevićima, a s druge strane pred rušilačkim pohodima osmanlijskih osvajača. S obzirom na to da su se njegova djela očuvala tek fragmentarno, ne možemo cjelovito rekonstruirati povijest njegovih istraživanja, ali je znakovito da opis jednog putovanja nakon Korčule prelazi odmah na Boku kotorsku.²¹ Ne znamo točno godinu tog putovanja no, bilo da se radi o 1426. ili o 1435., opravdano je zaključiti da je upravo zbog stanja već spomenutog trgovinskog rata između Dubrovnika i Ancone, taj put iz opreza zaobišao dubrovačko područje. A ono mu je zacijelo bilo itekako zanimljivo. To se jasno vidi iz njegova djela koje je nastalo upravo povodom zaključenja trgovinskog ugovora s Dubrovnikom iz 1440. Dio koji se odnosi na Dubrovnik prenosi Daniele Farlati na str. 161. navedenog djela. Dubrovnik Ciriak naziva *Epidauria Ragusion* te donosi niz navoda o Epidauru od Klaudija Ptolomeja, što pokazuje njegov izraziti interes za klasičnu starinu, ali i faktografske netočnosti na koje upozorava i Farlati (tvrdnja da se Ragusium nekoć nazivao i Rhisinum). Kad mu se 1443. ukazala prilika da osobno posjeti Dubrovnik, Ciriak je posjet očito iskoristio i za svoja istraživanja. Taj je posjet ostavio niz tragova izrazitog kulturološkog značaja. Neki su od tih tragova zabilježeni u zapisnicima dubrovačkih vijeća: Malo Vijeće 18. prosinca odobrava voditeljima gradnje kneževa dvora da daju uklesati natpise što ih je Ciriak svojeručno upisao na kraju knjige Statuta, a 12. siječnja 1444. odlučuje zatražiti od Velikog Vijeća da se Ciriaku dade deset zlatnih dukata. Dana 13. siječnja Veliko je Vijeće usvojilo prijedlog. Tek tri godine kasnije kamene su ploče s natpisima bile gotove za ugradnju, koja se odobrava 24. ožujka 1446: jedna na kneževu dvoru, druga na velikoj Onofrijevoj česmi, koje obrađuje Stanko Kokole u spomenutim radovima. Kokoleovi su članci uzor znanstvene akribije. Nekoliko ispravaka i dopuna koje ovdje iznosim omogućila je okolnost da sam se posljednjih godina iz više razloga morao pozabaviti kodeksima koji sadrže tekst dubrovačkog Statuta. Kao i toliki drugi prije mene, vidio sam u Statutu takozvane redakcije "C", nekoć službenom prim-

²¹ Petar Matković, »Putovanja po Balkanskom poluotoku za srednjega vieka«, *Rad JAZU* 42 (1878): 173-175.

jerku dubrovačke vlade, tekstove koji su uklesani u kamene ploče na kneževu dvoru i Onofrijevoj česmi. Smatrao sam ih *prijepisima* s kamenih ploča kraj kojih sam danomice prolazio. Uostalom, već je Baltazar Bogišić u *Pisanim zakonima*²² dao dosta cjelovit opis ovoga kodeksa, koji je on i označio slovom "C". Ali ga ni on nije ni na koji način povezoao s Ciriakom. Tako ni Kokole ne spominje posebno ovaj kodeks. Razlog je zapravo banalan. U odlukama vijeća navodi se, naime, da je Ciriak svojom rukom napisao predloške za natpise i da se oni nalaze "na kraju Statuta". Statut je pak u međuvremenu prevezivan i sada se Ciriakov autograf nalazi *na početku umjesto na kraju Statuta!* Moralo je, međutim, proći oko godinu dana nakon što sam ustanovio da u Statutu imamo Ciriakov autograf prije nego sam ustanovio da isti Statut krije još nešto što je Ciriak vlastoručno napisao. Radi se o jednom apografu, to jest prijepisu teksta koji je Ciriak vidio u Cavtatu (Epidauru). Opisujući kodeks "C", Bogišić prepisuje taj tekst, što se vidi na listu nalijepljenom na prednju koranicu Statuta, te navodi da se radi o natpisu koji se nalazi "u Bogišićevoj baštini", u uvali Tiha u Cavtatu. Doduše, budući da taj tekst nije u cijelosti dobro čitljiv, Bogišić je ispustio jedno 'A', a i sam je Ciriak ispustio jedno slovo ('T'). Očito je vrijeme i na samom kamenu učinilo svoje, pa je tek rekonstrukcija Marine Šegvić ispravno dala 'C. LARTIDI CRISPI', umjesto Ciriakova čitanja 'CLARIDI CRISPI'.²³ Ciriak je, dakle, prije nego što je Dubrovčanima izradio predložak dedikatornih natpisa, najprije u Cavtatu kopirao dva antička titulusa, pa potom iskoristio njihova antička slova za nove natpise koje je valjalo uklesati na dvor i česmu! A da se i u ovom apografu doista radi o Ciriakovu pismu (jer su antička slova ustvari rezultat precrtavanja, pa sama po sebi ne odaju rukopis prepisivača) vidi se jasno po popratnim napomenama, koje su očito kurzivno pisane istom rukom kao i one uz naprijed spomenute predloške, zasvjedočene u navedenim zapisnicima vijeća.

Tek je pažljivo uspoređivanje teksta zapisanog u dubrovačkom Statutu s onim što se nalazi uklesan na pločama *in situ* očito pokazalo da izvedba ponegdje odstupa od predloška. Na Dvoru su odstupanja manja (ali ipak zbog mjestimičnih kraćenja zavode na pogrešne rekonstrukcije, kao što će se pokazati u niže datoj usporedbi), dok su na česmi dalekosežna te iziskuju

²² Vidi: Baltazar Bogišić, *Pisani zakoni na slovenskom jugu*. Zagreb: JAZU, 1872: 100.

²³ Marina Šegvić, »Stanovništvo Konavala u rimsko doba.« u: *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti*, 1. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1998: 18.

produbljeno razmatranje. Nerazriješenu skraćenicu 'AED' u natpisu na Dvoru Kokole je rekonstruirao kao glagolski oblik *aed(ificavere)*. Ciriakov pak predložak na tom mjestu uopće nema skraćenicu, nego cijelu riječ - i to imenicu: *aedilibus!* On, naime, u svom 'antikvarskom' zanosu dubrovačku vlastelu zaduženu za brigu oko obnove Dvora naziva službenim starorimskim nazivom - edilima. Stoga se ukazuje i potreba modifikacije prijevoda koje je Igoru Fiskoviću priredio Darko Novaković. Bilo bi sretno da je u prijevodu natpisa sa česme umjesto mehaničkog prenošenja naziva *Onosiphoro*, kojim je Ciriak očito i etimološki (*nomen est omen*) istaknuo veličinu graditeljeva pothvata, ova apozicija prevedena: *onus ferre*, što znači nositi teret - Onofriju/Onosiforu se, dakle, spomen-ploča postavlja kao nositelju/izvršitelju teških zadataka, što ominozno izriče već njegovo ime!

Neće uostalom biti suvišno donijeti usporedno tekst Ciriakova predložka i klesarove izvedbe na velikoj česmi.

Na česmi su odstupanja od predložka drastična. Spomenimo prvo da se na dva mjesta Ciriakovo F izvodi kao E, što je Kokoleu sugeriralo pomisao da Ciriak "stvara" svoje "originalne" oblike: *deeluentes i difeicillimo /ductul/*, dok međutim u Ciriakovu predlošku jasno stoje oblici *defluentes i difficillimo /ductul/*. Klesar, razumljivo, nije znao latinski, a sigurno mu pri dugom poslu klesanja nije mogao stalno biti pri ruci službeni primjerak dubrovačkog Statuta. On je, prema tomu, morao sam sebi načiniti priručni 'apograf' Ciriakova predložka. Već su pri tom poslu mogle nastati prve pogreške. One krupnije sigurno su nastale tijekom izvedbe. Prvo značajno odstupanje zapaža se u zamjeni reda riječi unutar sintagme "*hodie in ea*". Vjerojatno nenamjerno, klesar je ovdje započeo dataciju predviđenu za kraj natpisa, a nje uostalom nije niti bilo u Ciriakovu predlošku (za razliku od onoga predviđenog za dvor) nego ju je netko naknadno sastavio. Ne treba se upuštati u spekulacije o tome tko je taj latinist mogao biti. U samom predlošku nema čak ni Ciriakovih inicijala K(yriacus) A(nconitanus). Moguće je, doduše, da je Ciriak i drugi put posjetio Dubrovnik, možda čak i tijekom prenošenja natpisa iz predložka na kamene ploče. Netko se očito, osim dodavanja Ciriakovih inicijala, upustio i u igru riječi s njegovim (prez)ime-nom. Valjda je taj latinist, slijedeći Ciriakov datacijski uzorak s natpisa na Dvoru, pokušao spasiti nesretnog klesara označujući 27. siječnja 1438. kao 'dan Gospodnji', to jest nedjelju (*Kyriaceo... die*). Nevolja je, ili ironija sudbine, međutim, u tome što 27. siječnja 1438. uopće nije bila nedjelja nego

Ciriakov predložak	Klesarova izvedba na velikoj česmi
<p>P • ONOFRIO • I • F • ONOSIPHORO • PARTHENOPEO • EGREGIO • N • T • /ARCHITECTO/ MVNICIPES/ QVOD • OPT • INGENIO • INDVSTRIA • DILIGENTIA <i>QVE</i> • SVA/ RAGVSEOR • NOBIL <i>IVM</i> PROVI- DENTIA • ET • AMPL • ORDINIS • IVSSV/ COACTO • ARGENTO • PVBLICE • HANC • IN • EPIDAVRAM • RAG • NN • / IL- LYRIDIS • VRBEM • DIV • IAM • AQVAR • PENVRIIS • EGESTANTEM/ AQVAS • HODIE • IN • EA • CONSPICVIS • FONTIB • EXVBERANTISS •/ DEFLVENTES • VIII • AB • VRB • MIL • SCRVPEOS • ARDVOSQVE/ PER COLLES • DIFFICILLIMO • DVCTV • PERDVCENDAS/ CVRAVIT</p>	<p>P • ONOFRIO • I • F • ONOSIPHORO/ PARTHENOPEO • EGREGIO • N • T •/ ARCHITECTO/ MVNICIPES/ QVOD • OPT • INGENIO • ET • DILIGENTIA • SVA • RAGVSEOR • NOBIL • PROVIDENTIA • ET • AMPL • ORDINIS • IVSSV • COACTO • ARGENTO • PVBL • HANC • IN/ EPIDAVR • RAGVS • NN • ILLYRIDIS • VRBEM • DIV • IAM • AQVAR • PENVRIIS • EGES- TANT/ EM • AQVAS • IN • EA • HODIE • <i>ET</i> • A • VI • K • FEBR • KYRIACEO • FAVSTO • ET • FELICISS/ IMO • DIE • CONSPIC • FONTIB • EXVBERANTISSIME • DEELVENTES • VIII • AB • VRBE • MIL • SCRVPEOS • ARDVOSQ • PER • COLLES • DIFEICILLIMO • DVCTV/ PERDVXIT/ K <i>A/</i> MCCCC • XXX • VIII • VI • K • FEBR ALBERTO • IMP • DESIG • A • I •</p>
Istaknuta su mjesta gdje se izvedba razlikuje od predložka.	

ponedjeljak!²⁴ Ciriaku je datacija bila sporedna, jer je išao za tim da antičkim rimskim pismom (monumentalnom kapitalom), otkrivenim i u drevnom Epidauru ovjekovječi sjajne građevinske pothvate "epidaurskog Dubrovnika". Stoga je unošenje datacije prepustio mjesnim pisarima. A Dubrovčani su, kao vjerni podanici hrvatsko-ugarskih vladara (što naglašava i de Diversis), odlučili u dedikatorne natpise unijeti i imena vladara u čije vri-

²⁴ To potvrđuju i tablice koje je kompjutorskim programom izradio kap. dr. Petar Čumbelić, kojemu zahvaljujem na ljubaznom priopćenju.

jeme su podignute predmetne građevine. Stoga na česmi stoji Albert upravo s oznakom kao "designirani" car, jer do navedenog datuma još nije bio okrunjen.

Mislim da Kokole s pravom energično zastupa mišljenje da su upravo ovi dubrovački natpisi i *prvi primjeri rimske monumentalne kapitale na renesansnim natpisima uopće!* Jedini naime natpis koji se spominje kao mogući prvijenac renesansne kapitale jest onaj što je postavljen u firentinskoj katedrali u spomen koncila ujedinjenja, završenog 1438. Međutim firentinski natpis jest možda i finiji u pogledu klesarskog umjeća, ali je tip pisma ipak onakav kakav je kod Eskulapova kapitela u kneževu dvoru: naime upravo slova G i Q imaju neklasične, uncijalne crte. Ciriakovo je pismo naprotiv posve klasično. A to zacijelo nije nevažna kulturološka činjenica, jer potvrđuje tezu da je ondašnji Dubrovnik, osobito u brizi za simbolizaciju svojih državnih obilježja, držao korak s najnaprednijim europskim kulturnim središtima, a u nečemu ih eto i pretekao!

Još savršeniji primjer renesansne epigrafike nalazi se na svitku koji drži andeoski lik nad prilazom vijećnicama u kneževu dvoru.²⁵ A i taj je lik kronološki jedva nešto mlađi od onoga koji drži poruku o pravедnosti s gotičkim natpisom, kako to uvjerljivo tvrdi Cvito Fisković, koji ovaj andeoski lik s vjerojatnošću atribuirao Petru Martinovu iz Milana, koji je već 1452. napustio Dubrovnik (u kojemu je ostvario krupan stilski pomak od gotike prema renesansi). Dakle, u rasponu od petnaestak godina samo na kneževu dvoru uklesana su četiri značajna natpisa u četiri tipa, odnosno četiri razvojne faze pisma!

Mislim da je potreban i mali ispravak Fiskovićeve "kategorizacije" teksta na vrpici koju drži spomenuti lik: nije to pohvala Senatu - ta radi se, u drugom retku, o nizu imperativnih oblika - nego o pozivu odnosno poticaju koji im upućuje "anđeo Savjeta", a koji je sadržajno nadahnut Ciceronovim dijalogom o zakonima (*De legibus*), što s pravom ističe Kokole.

²⁵ Veoma složenom i umnom usporedbom latinskog izraza "Sacra Mens", koji se nalazi na svitku, s grčkim izrazom 'ΙΕΡΑ ΒΟΥΛΗ' uklesanim na podnožju lika, Stanko Kokole uvjerljivo naslućuje aluzije na ondašnje zadaće Senata (koji on, doduše, svako malo neopravdano konfundira s Velikom Vijećem) i paralele sa sličnim situacijama u rimskoj povijesti. Na dijelom oštećenom kraju natpisa koji drži "anđeo savjeta" vidi se jedno K, a vjerojatno je na oštećenom kraju slijedilo i jedno A, što bi pouzdano potvrdilo Ciriakovo autorstvo natpisa. Uostalom, kršćanski lik anđela i poganski/ciceronovski ton natpisa savršeno odgovaraju Ciriakovu sinkretističkom mentalitetu: L. Pastor spominje kako se Ciriak u času odlaska s Delosa stavlja pod zaštitu Merкура! (Usp. L. Pastor, *Histoire des papes*: 50).

Znanost

Istina je da je većina ovdje spomenutih ranorenesansnih humanista u Dubrovnik došla iz Italije, pa bi se mogao steći dojam da je Dubrovnik jednostavno bivao tu i tamo zapljusnut talijanskim renesansnim gibanjem. Zato sam u ovaj kontekst uključio i Dubrovčanina Stojkovića, koji je bio intelektualac prvoga reda, a očito je njegov talent početno oploden već u samom Dubrovniku. Istina je da je Stojković više skolastik nego renesansni humanist u uobičajenom poimanju. No ono što Cvito Fisković uočava kod kipara Petra Martinova iz Milana (da je na Maloj česmi.. "svladao sve naizgledne suprotnosti gotike i renesanse") na svoj način važi i za Stojkovića. I on u sebi povezuje skolastičku "gotičku" misaonost i elemente renesansne "humanistike". Nije slučajno on na bazelskom koncilu - kako svjedoči L. Pastor u spomenutoj Povijesti papa - bio u skupini s Nikolom Kuzanskim i Enejom Silvijem Piccolominiem (budućim papom Pijom II). Isto tako, Stojković je bio nastavljatelj nastojanja Jeana Gersona s ranijeg koncila u Konstanzi, a u neku ruku i preteča Erazma u duhu pomirenja unutar crkava i filološkim nastojanjima oko identificiranja i prikupljanja vrijednih biblijskih i patrističkih kodeksa. Po svemu tome on se može smatrati veznim likom između skolastike i renesansnog humanizma, a Dubrovnik, uostalom, ni kasnije nije stvorio "idealni tip" renesansnog čovjeka, nego je održavao povezanost i ravnotežu staroga i novoga.

Da Dubrovnik nije imao tek pasivan udio u renesansnim gibanjima svjedoči uostalom i pojava već spominjanog Stojkovićeve subrata i suvremenika, **Ivana Gazullia**, jednog od vodećih učenjaka tog vremena na polju astronomije (koja u to vrijeme nije bila razlučena od astrologije). Iako po rodu albanskog porijekla, bio je član dubrovačke dominikanske zajednice, a nakon doktorata filozofije, postignutog 1430. u Padovi, djelovao je uglavnom u Dubrovniku. Ugled koji je uživao u krugu humanista oko kralja Matijaša, koji ga je svakako želio imati na svom dvoru, dostatno svjedoči o tomu da je kulturni život Dubrovnika u četvrtom desetljeću petnaestog stoljeća bio uistinu bujan i svestran. Prema istraživanju Mirka Dražena Grmeke i Žarka Dadića, Gazulli je upravo 1438. - dakle, u desetljeću koje nas ovdje posebno zanima - napisao svoje glavno djelo *De directionibus* (to su, naime, početne riječi djela, koje nije objavljeno niti mu je sačuvan autograf). Za razliku od Stojkovića, Gazulli, doduše, nije "pravi" Dubrovčanin:

on je albanskog porijekla, ali je - po svemu sudeći - već ranu naobrazbu stekao u Dubrovniku, gdje je proveo i veći dio života i djelovanja. Ne bih se mogao složiti sa zaključkom Grmeka i Dadića da je spomenuto Gazullijevo djelo "moralo nastati negdje izvan Dubrovnika, možda u Italiji".²⁶ Taj se, naime, zaključak temelji tek na činjenici da arhivski izvori spominju da je početkom siječnja 1436. upućen u diplomatsku misiju kod hrvatskog bana Matka Talovca, a onda mu nema spomena do siječnja 1439. Ne vidim zašto bi arhivski dokumenti morali svake godine spominjati tog fratra ako u te dvije-tri godine nije bio ni u kakvoj misiji Republike. Naravno, nemamo dokaza ni za protivnu tezu, da je djelo moralo nastati u Dubrovniku, ali ova ima više prava na predmnijevanje, dok za onu drugu treba iznijeti dokaze. Ovim, naravno, ni najmanje ne dovodim u pitanje veliku vrijednost spomenutog istraživanja, koje je primjer prave znanstvene odiseje u potrazi za Gazullijevim rukopisima. Djela koja su samo prepisivana a ne i tiskana ostajala su u malobrojnim primjercima, a knjižnice koje su ih posjedovale s vremenom su mijenjale vlasnike i često nisu imale kataloge, pa je uz veliki trud trebalo imati sreće da bi se uopće pronašla. Važna je napomena spomenutih autora da je Gazullievo djelo u prijepisima dospjelo u razne europske biblioteke i tijekom jednog i pol stoljeća obilato citirano u povezanosti s ranijim učenjakom Campanom, čije je ideje Gazulli popratio matematičkim izračunima, bez kojih Campanovo djelo ne bi bilo primjenljivo u astronomsko/astrološkoj praksi. Ta je napomena bitna osobito zbog toga što je astrologija na europskom zapadu oživjela tek prodorom neoplatonizma, što znači da je Gazulli među prvima izradio astronomske tablice. Nadalje je zanimljiva konstatacija naših istraživača da astrolog Francesco Giuntini u djelu *Speculum astrologiae* (1583.) Gazullia naziva astronomom, dok sebe ubraja među astrologe, smatrajući astrologiju višim tipom znanja jer služi proricanju budućnosti.

Dadić i Grmek u spomenutom članku donose - u latinskom izvorniku i hrvatskom prijevodu - pismo Ivana Česmičkog Gazulliu, čiji se prijepis nalazi u Državnom arhivu u Dubrovniku. Oni s pravom opovrgavaju Appendinijevo mišljenje da se u ondašnjem Dubrovniku izrađivalo astronomske sprave. Znakovita je, međutim, koincidencija da se u istom arhivu

²⁶ Mirko Dražen Grmek i Žarko Dadić, »O astronomu Ginu Gazulu i dubrovačkom traktatu o astrolabu.« *Anali Historijskog odjela Centra za Znanstveni rad JAZU u Dubrovniku* 13-14 (1976): 57.

čuva i tadašnji rukopis o astrolabu, koji je vjerojatno nekoć i pripadao upravo Gazulliu. Ako dakle i nije "serijski" izrađivan, iz činjenice da ga Česmički od Gazullia naručuje, jer u Ugarskoj nemaju majstora koji bi ga mogli izraditi, opravdano zaključujemo da je polovicom petnaestog stoljeća Dubrovnik, uz vrsnog astronoma, imao i vrhunske majstore od kojih se moglo očekivati i izradu tako zahtjevnih proizvoda.

Nešto mlađeg Stojkovićeve i Gazullieva suvremenika u kontekstu napretka znanosti tek usputno spominjem, jer se njemu posljednjih desetljeća već posvećuje obilata pozornost istraživača. To je **Benedikt Kotruljević**, sin Jakova, koji se osobito zauzeo oko angažiranja graditelja Onofrija u obnovi kneževa dvora. U svom djelu *O trgovini i savršenom trgovcu*, prvom te vrste uopće, Kotruljević s očitim žaljenjem konstatira da se nije mogao posvetiti čisto intelektualnoj karijeri, što doista jest šteta sudeći po znanstvenoj snazi iskazanoj u spomenutom traktatu. Već sama činjenica da je on pisao i o drugim temama u djelima koja nažalost nisu sva do nas došla, ukazuje da je riječ o snažnoj i izrazitoj renesansnoj osobi.²⁷

S obzirom na to koliko je Dubrovnik bio manji od Firenze i uvažavajući činjenicu da je uslijed specifičnog okruženja doista bio primoran poštivati načelo *primum vivere*, - jer je upravo u razdoblju o kojem je riječ tek "*ingenioznošću, novcem i strpljenjem*" (formulacija je De Diversisova!), osobito obilno darujući nadolazeće i prijeteće Osmanlije, očuvao svoj mir i slobodu - nije ni bilo realno u Dubrovniku očekivati firentinske kulturne domete. Unatoč tome možemo osnovano zaključiti da Dubrovnik predstavlja važan "rukavac" renesansnog duhovnog gibanja, a ne tek mjesto njegovih pukih odjeka.

²⁷ *De uxore ducenda, De navigatione, Della natura dei fiori*. Usp. radove u zborniku međunarodnog znanstvenog skupa o Benediktu Kotruljeviću, *Dubrovčanin Benedikt Kotruljević hrvatski i svjetski ekonomist XV. stoljeća*. Zagreb: HAZU i Hrvatski računovođa, 1996.

EARLY RENAISSANCE IN RAGUSA (DUBROVNIK)

ANTE ŠOLJIĆ

Summary

In the period 1433 - 1443, Dubrovnik, just like the main cultural centers of Italy and Northern Europe, also experienced a clear Renaissance influence. After discussing political and economic changes which nurtured the cultural scene in Dubrovnik, the author presents the most prominent figures of the Early Ragusan Renaissance: Philippus de Diversis, the grammar school head-master and author of a very important description of Dubrovnik; Nicola de la Ciria and Johannes de Uguçonibus, Italian chancellors in the service of the Republic; Marinus de Resti, a diplomat; Johannes de Ragusio (Ivan Stojković), a prominent participant of the Council of Basel who succeeded in combining the scholastic way of thinking with the Renaissance philosophy; Johannes Gazulus, an astronomer; and Benedictus Cotrugli (Benedikt Kotruljević), a renowned author of the treatise on the perfect merchant.

The author pays special attention to Ciriaco de Pizzicolli of Ancona who pioneered Renaissance archeology and epigraphy. During his stay in Dubrovnik, in 1443-1444, he authored two stone-cut inscriptions, one in the loggia of the Rector's Palace, and the other on the fountain erected by the architect Onofrio della Cava. The inscriptions are important because they are the first examples of the ancient Roman style of monumental capitals in Renaissance epigraphy. The author has recently traced an autograph of the two aforementioned texts, together with Pizzicolli's transcription of an ancient epigraphic monument from Cavtat, to the codex of the Ragusan Statute (version "C"). Comparative analysis of the newly found autograph and the final version of the inscription provide a more thorough reading and more comprehensive interpretation of this remarkable Renaissance text.